

CLUSTER ANALYSIS AS A TOOL FOR DEVELOPING A PSYCHO-CORRECTIVE PROGRAM FOR MARRIED COUPLES IN EXTREME SITUATIONS

КЛАСТЕРНИЙ АНАЛІЗ ЯК ІНСТРУМЕНТ РОЗРОБКИ ПСИХОКОРЕКЦІЙНОЇ ПРОГРАМИ ДЛЯ ПОДРУЖНИХ ПАР В ЕКСТРЕМАЛЬНИХ СИТУАЦІЯХ

Petrenko I.V./ Петренко І.В.

к.психол.н., стар.наук.снів. / PhD in Psychology, Senior Research Fellow

ORCID: 0000-0002-5900-0852

Vashchenko O.V./ Ващенко О.С.

аспірант / PhD student

ORCID: 0009-0009-1769-7258

Інститут соціальної та політичної психології

Національної академії педагогічних наук України,

Київ, Андріївська 15, 04070

Анотація. У роботі представлено результати емпіричного дослідження, спрямованого на вивчення особливостей подружніх конфліктів у парах, які перебувають в екстремальних життєвих умовах, зокрема у ситуації воєнних подій. Для виокремлення груп респондентів за психологічними характеристиками конфліктної поведінки було застосовано кластерний аналіз методом к-середніх. У результаті визначено три типи подружніх пар: деструктивні, для яких характерні високий рівень агресії, тривожності та депресивних проявів; адаптивні, що відзначаються високою резильєнтністю, емоційним інтелектом; та латентно-конфліктні, які виявляють проміжний профіль із підвищеною тривожністю та схильністю до психосоматичних реакцій. На основі отриманих результатів було розроблено тренінгову програму психокорекційної спрямованості, орієнтовану на мобілізацію внутрішніх ресурсів, зниження рівня стресу та формування конструктивних моделей взаємодії у подружніх парах для кожної кластерної групи.

Ключові слова: подружній конфлікт, кластерний аналіз, психокорекційна програма, екстремальні умови, війна.

Abstract. The work presents the results of an empirical study aimed at studying the peculiarities of marital conflicts in pairs, which are in extreme living conditions, in particular in the situation of military events. Cluster analysis was applied to highlight the groups of respondents by psychological characteristics of conflict behavior by the K-Middle method. As a result, three types of couples are identified: destructive, which are characterized by high levels of aggression, anxiety and depressive manifestations; adaptive, highly resilient, emotional intelligence and constructive strategies for overcoming conflicts; and latent-conflict, which reveal an intermediate profile with increased anxiety and a tendency to psychosomatic reactions. On the basis of the results, a training program of psycho-corrective orientation was developed, focused on mobilizing internal resources, reducing the level of stress and forming structural models of interaction in marriage pairs for each cluster group.

Key words: marital conflict, cluster analysis, psycho-corrective program, extreme conditions, war.

Вступ. Сучасні умови воєнного стану в Україні зумовили кардинальні трансформації у сфері сімейно-подружніх відносин, поставивши подружжя перед низкою психологічних та соціальних викликів. Сімейно-подружній конфлікт у цей період набуває особливої інтенсивності та багатовимірності, адже

до звичних труднощів додається вплив зовнішніх стресогенних факторів, зокрема бойових дій, вимушеної міграції, втрати близьких, соціально-економічної нестабільності (Ващенко О., 2024).

Наукові дослідження засвідчують, що серед основних причин подружніх конфліктів у період війни виокремлюють: фізіологічні чинники; соціально-економічні чинники; індивідуально-психологічні чинники; соціально-психологічні чинники (Ващенко О., 2024а).

Наслідком такого навантаження є послаблення адаптивних механізмів родини, трансформація сімейних ролей, загострення дитячо-батьківських стосунків, зростання нестабільності життєвих планів і погіршення психічного здоров'я членів родини (Шинкаренко І., 2022). Сімейне життя у кризових умовах постає як подвійне випробування на міцність та витривалість, що вимагає пошуку ефективних психокорекційних інструментів підтримки.

Доцільним та актуальним стає застосування кластерного аналізу як методу виокремлення груп подружніх пар за особливостями їхніх психологічних ресурсів, форм поведінки у конфліктних ситуаціях та рівня адаптивності. Це, у свою чергу, дозволяє розробити психокорекційну програму, спрямовану на зміцнення внутрішніх ресурсів і стабілізацію подружніх взаємин в умовах війни.

Основні результати дослідження. Проблематика врегулювання подружніх конфліктів, зумовлених екстремальними соціально-психологічними умовами, зокрема воєнними подіями, залишається актуальною в сучасних психологічних дослідженнях. У даній роботі застосовано кластерний аналіз для емпіричного виявлення типів подружньої взаємодії.

Ефективність врегулювання сімейних конфліктів у сучасних умовах визначається не лише соціально-економічними чинниками, але й наявністю індивідуально-психологічних ресурсів особистості. Для дослідження цих аспектів було проведено емпіричне вивчення у період з жовтня 2024 по січень 2025 року. Загальна вибірка становила 74 особи, з яких 16 чоловіків (21,6%) та 58 жінок (78,4%), віком від 26 до 60 років. Для виявлення психологічних закономірностей у поведінці під час конфліктних ситуацій застосовано комплекс

психодіагностичних інструментів, серед яких: методика визначення рівня конфліктності особистості (опитувальник О. Кочаряна); шкала тривожності та шкала депресії А. Бека; шкала резильєнтності К. Коннора і Дж. Девідсона (CD-RISC); опитувальник агресивності А. Басса – М. Перрі; шкала сприйнятого стресу PSS-10 (Cohen, Kamarck, Mermelstein), опитувальник емоційного інтелекту Н. Холла.

В результаті кластеризації за методом k-середніх ми отримали три групи: до першої групи увійшло 11 осіб, до другої – 32 особи, до третьої – 31 респондент.

Групи достовірно різняться між собою (застосовувався критерій Н-Краскела-Уолліса) за формами поведінки в конфліктних ситуаціях, отриманих за результатами тесту О.Кочаряна, а саме: як неконструктивні установки на шлюб ($p \leq 0,001$), депресія ($p \leq 0,001$), протективні механізми ($p \leq 0,05$), дефензивні механізми ($p \leq 0,001$), агресія ($p \leq 0,001$), соматизація тривоги ($p \leq 0,001$), фіксація на психотравмі ($p \leq 0,001$).

Для більш детального аналізу відмінностей у формах поведінки респондентів різних груп ми застосували критерій U-Манна-Уїтні.

В осіб, які увійшли до першої групи, в конфліктній ситуації неконструктивні установки на шлюб ($p \leq 0,001$), агресія ($p \leq 0,001$) у конфліктних ситуаціях мають достовірно більшу вираженість, ніж у респондентів з другої та третьої груп, а також більш виражені проєктивні механізми порівняно з другою ($p \leq 0,01$) та третьою ($p \leq 0,05$) групами. Крім того, перша група достовірно відрізняється від другої групи за такими формами поведінки в конфліктних ситуаціях, як депресія ($p \leq 0,001$), дефензивні механізми ($p \leq 0,001$), соматизація тривоги ($p \leq 0,001$), фіксація на психотравмі ($p \leq 0,001$) – більш виражені у респондентів першої групи, ніж другої.

Друга і третя групи достовірно різняться за такими формами поведінки в конфліктних ситуаціях, як депресія ($p \leq 0,001$), дефензивні механізми ($p \leq 0,01$), агресія ($p \leq 0,001$), соматизація тривоги ($p \leq 0,001$), фіксація на психотравмі ($p \leq 0,001$): у третьої групи вказані форми поведінки більш виражені порівняно з другою групою.

Кластерні групи були порівняні за допомогою критерія Н Краскела-Уолліса за вираженістю тривоги за Беком та депресії за Беком: між групами були виявлені статистично достовірні відмінності ($p \leq 0,001$). Для більш детального аналізу за допомогою критерія U-Манна-Уїтні ми здійснили парні порівняння. Були виявлені статистично достовірні відмінності між першою та другою кластерними групами за вказаними змінними ($p \leq 0,001$), другою та третьою групами ($p \leq 0,001$): перша та третя кластерні групи виявляють більшу вираженість тривоги та депресії порівняно з другою групою.

Було виявлено статистично достовірні відмінності між кластерними групами за вираженістю резильєнтності К. Коннора і Дж. Девідсона ($p \leq 0,001$). Більш детальний аналіз (застосовувався критерій U-Манна-Уїтні) показав наявність достовірних відмінностей у вираженості резильєнтності між першою та другою кластерними групами ($p \leq 0,05$) та між другою та третьою ($p \leq 0,001$): друга кластерна група демонструє достовірно більшу резильєнтність порівняно з першою та третьою.

Застосування критерія Н Краскела-Уолліса дав можливість віднайти статистично достовірні відмінності між трьома кластерними групами за рівнем агресії, отриманими за результатами тесту А. Басса – М. Перрі; ($p \leq 0,001$) та її критеріями – фізичною агресією ($p \leq 0,05$), гнівом ($p \leq 0,001$), ворожістю ($p \leq 0,001$). За допомогою критерія U-Манна-Уїтні достовірні відмінності було виявлено за рівнем агресії між першою та другою ($p \leq 0,001$) і третьою групою ($p \leq 0,05$), між другою та третьою групою ($p \leq 0,001$): перша група виявляє достовірно вищий рівень агресії порівняно з другою ($p \leq 0,001$) та третьою ($p \leq 0,05$), друга група демонструє достовірно меншу агресивність порівняно з першою ($p \leq 0,001$) та третьою ($p \leq 0,001$) групами.

Перша група демонструє більший рівень фізичної агресії порівняно з другою ($p \leq 0,01$) та третьою ($p \leq 0,05$) групами. За рівнем вираженості гніву перша група та третя групи демонструють більшу його вираженість порівняно з другою ($p \leq 0,001$) групою. Друга група виявляє менший ступінь ворожості порівняно з першою ($p \leq 0,01$) та третьою ($p \leq 0,001$) групами.

Застосування критерію Н Краскела-Уолліса показало достовірні відмінності між кластерними групами за рівнем сприйнятого стресу PSS-10 ($p \leq 0,01$). Більш детальний аналіз, проведений із застосування критерія U-Мана-Уїтні, показав статистично достовірні відмінності між другою та першою ($p \leq 0,05$) і третьою групами ($p \leq 0,01$): друга група демонструє менший рівень

Також було виявлено статистично достовірні відмінності між кластерними групами за інтегральним показником емоційного інтелекту Н. Холла ($p \leq 0,001$) та такими його складовими, як управління своїми емоціями ($p \leq 0,001$) та самомотивація ($p \leq 0,001$).

Застосування критерія U-Манна-Уїтні показало наявність статистично достовірних відмінностей за рівнем емоційного інтелекту між другою групою та першою ($p \leq 0,01$) і третьою ($p \leq 0,001$): респонденти другої групи демонструють достовірно вищий емоційний інтелект порівняно з респондентами першої та третьої груп. Друга група демонструє достовірно вищий рівень управління емоціями порівняно з першою ($p \leq 0,001$) та третьою ($p \leq 0,001$) групами. Також друга група виявляє достовірно вищий рівень самомотивації порівняно з першою ($p \leq 0,01$) та третьою ($p \leq 0,001$) групами.

У ході кластеризації за методом k -середніх було виділено три групи подружніх пар, які відрізняються за психологічними характеристиками поведінки в конфліктних ситуаціях.

Кластер 1 – «Деструктивні пари» ($n = 11$). Ця група характеризується найбільш вираженими деструктивними моделями поведінки у конфліктних ситуаціях. Респонденти демонструють достовірно вищі неконструктивні установки щодо шлюбу ($p \leq 0,001$), агресію ($p \leq 0,001$) та активне використання проєктивних механізмів у порівнянні з іншими кластерами. Водночас для цієї групи характерні підвищені показники депресії ($p \leq 0,001$), дефензивних механізмів ($p \leq 0,001$), соматизації тривоги ($p \leq 0,001$) та фіксації на психотравмі ($p \leq 0,001$). Кластер відзначається високим рівнем фізичної агресії, гніву та ворожості, вираженою тривожністю і депресивністю, зниженою резильєнтністю, підвищеним сприйнятим стресом та низьким емоційним інтелектом.

Психологічний профіль цієї групи свідчить про обмежені адаптивні ресурси та підвищену вразливість у конфліктних ситуаціях.

Кластер 2 – «Адаптивні пари» ($n = 32$). Представники цього кластера демонструють найбільш адаптивний психологічний профіль. Для них характерні найнижчі показники депресії, агресії, дефензивних механізмів, соматизації тривоги та фіксації на психотравмі ($p \leq 0,001$) порівняно з іншими групами. Водночас вони відзначаються найвищою резильєнтністю ($p \leq 0,001$), найнижчим рівнем сприйнятого стресу ($p \leq 0,01$) та достовірно вищим емоційним інтелектом, особливо у сферах регуляції емоцій ($p \leq 0,001$) та самотивації ($p \leq 0,001$). Для цієї групи характерні мінімальна ворожість та низькі показники агресивності, що відображає конструктивні копінг-стратегії та ефективну саморегуляцію у конфліктних ситуаціях.

Кластер 3 – «Латентно-конфліктні пари» ($n = 31$). Цей кластер характеризується проміжним, проте переважно дезадаптивним психологічним профілем. Порівняно з другим кластером, респонденти демонструють вищі показники депресії ($p \leq 0,001$), дефензивних механізмів ($p \leq 0,01$), агресії ($p \leq 0,001$), соматизації тривоги ($p \leq 0,001$) та фіксації на психотравмі ($p \leq 0,001$). Для цієї групи також характерні підвищені рівні гніву та ворожості, тоді як фізична агресія виражена помірно. Кластер відзначається зниженою резильєнтністю ($p \leq 0,001$), підвищеним рівнем сприйнятого стресу та нижчим емоційним інтелектом порівняно з адаптивними парами, що вказує на схильність до емоційної стресореактивності у конфліктних ситуаціях.

Розроблена та впроваджена тренінгова програма, апробована з урахуванням результатів кластерного аналізу, складалася з десяти тематичних сесій, спрямованих на підтримку подружніх стосунків та розвиток індивідуально-психологічних ресурсів. Програма охоплювала формування довіри, актуалізацію внутрішніх ресурсів, розвиток емоційного інтелекту, опанування конструктивних стратегій поведінки у конфлікті, управління гнівом і стресом, інтеграцію травматичного досвіду, формування резильєнтності, підвищення толерантності до невизначеності та планування майбутнього. Модулі програми

мали диференційований акцент: для деструктивних пар – зниження агресивності та депресивних проявів; для латентно-конфліктних – зниження тривожності та мобілізація ресурсів; для адаптивних – закріплення позитивного досвіду та поширення ефективних стратегій подолання конфліктів.

Висновки У роботі були систематизовані основні соціально-психологічні чинники подружніх конфліктів в умовах екстремальних життєвих обставин, зокрема воєнних подій, та оцінено їхній вплив на психологічне функціонування подружніх пар. Проведений кластерний аналіз дозволив виділити три типологічні групи: деструктивні пари, адаптивні пари та латентно-конфліктні пари, які різняться за рівнем агресії, тривожності, депресивності, резильєнтності та емоційного інтелекту. Кластерний аналіз дозволив створити тренінгову програму з індивідуалізованим підходом, що враховує психологічні особливості кожної групи та спрямована на підвищення адаптивності та ефективності подружніх взаємин у складних життєвих умовах.

Література

1. Ващенко, О. С. (2024). Дослідження соціально-психологічних причин розгортання подружніх конфліктів під час війни. Вісник Львівського університету. Серія «Психологічні науки», (21), 24–31.
2. Ващенко, О. С. (2024а). Соціально-психологічні чинники подружніх конфліктів в умовах війни. Вісник післядипломної освіти. Серія «Соціальні та поведінкові науки; Управління та адміністрування», 28(57), 27–43. [https://doi.org/10.58442/2522-9931-2024-28\(57\)-27-43](https://doi.org/10.58442/2522-9931-2024-28(57)-27-43)
3. Шинкаренко, І. (2022). Сім'я в умовах війни: Психологічні, психосоціальні та психопатологічні проблеми. Науковий вісник, (2), 550–557. <https://doi.org/10.31733/2078-3566-2022-6-554-562>

Науковий керівник: к.психол.н., ст. наук. спів. Петренко І.В.

Статтю відправлено: 19.09.2025

Ващенко О.О.